Жив собі один Ошуканець, та ще й який! Сто царств пройдеш, а спритнішого не зустрінеш! По стежках-доріжках розповзався поголос, що й місяць, якби був трохи ближче, опинився б у його руках; що Ошуканець може річку від'єднати від джерела; з ока непомітно зіницю вийняти! Ошуканець ті пустопорожні балачки мав за ніщо. До чужого рота не приставиш ворота. Якщо добро саме пливе в руки, то чого ж відмовлятися од нього!

Вирішив Ошуканець стати неперевершеним майстром свого ремесла. Подався він по містах шукати ліпшого, ніж він сам, майстра, щоб підрядитися до нього в учні й перейняти вміння. Дістався він так аж до тридесятого царства. А був Ошуканець красень писаний! Пальці на руках довгі й тонкі, обличчя мов із срібла викуте, довга русява чуприна спадає на оксамитовий камзол, на капелюсі червона квітка. Увійшов у шинок, усміхається. Чує — прибув купець, що овечі руна скуповує. Кого зустріне, нікого не мине, всіх обшахрує. Такого чоловіка Ошуканець і шукав. Чесну людину обдурити не бозна-що! Став Ошуканець усіх у шинку пригощати, а сам покрадьки за купцем стежить. А той уже звеселяється в душі. Не інакше, думає, багатий дурень батьківські гроші пропиває! Підсів купець до Ошуканця. П'ють. Братаються.

— Зіпсувався народ! Пройдисвіт на пройдисвітові! — б'є купець кулаком по столу, зітхаючи.— Боїшся мідяк у кишеню покласти...

— Якщо є друзі, знайдуться й гроші! — виклав Ошуканець три дукати на стіл: мовляв, купець може не турбуватися про гроші...

Життя — суцільна мука нестерпна! Ось він, учора ще щасливий чоловік, сьогодні проклинає свою долю. Дружина молода занедужала, він увесь статок програв у карти, й продавати більше нема чого, хіба що кілька сотень овець. Ошуканець згорьовано похитав головою, а купець почухав потилицю й запропонував: гаразд, він дасть йому шістсот золотих за овець, порятує його від ганьби. Звичайно, хтось інший, може,

дав би йому і втричі більше, проте хто знає, скільки доведеться чекати того іншого. Кладе купець торбинку із золотом на стіл, Ошуканець відсуває її од себе. Мовляв, не тепер, треба з батьком порадитися. Але купець так затявся, що й слухати не хоче! І він, мовляв, не в тім'я битий: або зараз, або ніколи!

— Добре! — зітхнув Ошуканець, підхопив торбинку, а купець щодуху помчав до кошари, аби вигнати овець, поки хтось інший не дав за них кращу ціну.

А Ошуканець? Розреготався і велів принести барильце вина.

— Хто голодний, нехай їсть! — сказав він.— Хто хоче пити, нехай п'є! Купець усіх пригощає...

Ошуканець їв і пив, пригощав усе село, а вранці зникли Ошуканець, найкраща дівчина і найпрудкіший кінь. Вітер пошлеш навздогінці, й той його не дожене. А якщо й дожене, то що з того? В Ошуканця кишеня дірява. Він або прогуляє гроші з товариством у шинку, або роздасть по дорозі обірванцям. Даремно сиві діди вмовляють його відкласти щось на чорний день, Ошуканець лише сміється: у нього чорних днів не може бути!

— Дурні на світі не переводяться! — жартує він.

І суддям уже надокучило судити його. Ошуканець напам'ять знає усі закони, погоджується на будь-яку кару, проте немає такої тюрми, з якої він не втік би того ж таки дня. Мовляв, він не з тих, хто їсть хліб за рахунок державної скарбниці.

— Ваша справа судити мене, моя — втікати! — сміється він, сповнений презирства до продажних суддів і тюремних стражників.

— І чого вони скаженіють? їхня справа — судити. Що суворіша кара, то більше слави. Хто знає, що робив би бог, якби не було диявола? — розводив Ошуканець руки, з кожним днем удосконалюючись у своєму ремеслі.

Чого ж дивуватися, що поголос про нього сягнув до сусіднього царства. Почула про Ошуканця одна молода мати, котра боролася зі Смертю за життя свого сина. "А раптом він може Смерть перехитрити! — подумала мати.— І врятує мого синочка!" З настирливістю трави чіплялася вона за життя малюка, не дозволяючи Смерті обірвати тонку павутинку. І Смерть була вражена її стійкістю, на мить їй навіть горло перехопило від гніву.

— Ти мусиш віддати мені сина, немає для нього зцілення, немає на світі людини, яка б принесла з життєдайного джерела ковток води для твого сина.

Скинулася мати, почувши це.

— Де це джерело? — запитала вона, а Смерть на весь голос розреготалася.

— А що даси мені, якщо я скажу?

— Все, що захочеш! — пообіцяла згорьована жінка.

Смерть ніколи не відзначалася поміркованістю.

— Віддай мені свої розкішні коси, свої очі, синіші від волошок, рум'янець і свіжість свого обличчя.

Мати все віддала і навіть жалю не відчула. Вона слухала, як за дев'ятьма горами й пустелями росте височенний ясен, що з'єднує рай з пеклом. Гілля його торкається сьомого неба, а коріння в серце землі

вросло. Під ним струмує джерело життя. Хто вип'є з нього бодай ковток, позбудеться всіх хвороб, старості й житиме доти, поки життя йому не набридне. Але до джерела цього ще ніхто не діставався. А якщо хто й дістанеться, то зможе взяти один-єдиний ковток води. Як донести його синові? Як обхитрувати відьом, сизого орла й білу гадюку, що стережуть джерело?

— Як обхитрувати? — вигукнула мати і пригадала розповіді про Ошуканця.— Обіцяй зглянутися над моїм сином, і я знайду таку людину, — прошепотіла жінка, а Смерть знову розреготалася.

— Припустимо, знайдеш ти таку людину. А що ти їй даси? Багатства в тебе ніколи не було. А тепер і вроди немає. Хто заради тебе віддасть своє життя? — сказала Смерть, але мати вже не чула її слів.

Дедалі важче дихала хвора дитина. Треба неодмінно добувати ліків. Сліпа, безволоса, притискуючи до грудей сина, вибігла вона на вулицю, благаючи всіх зустрічних допомогти їй знайти Ошуканця.

— Поки молодий місяць не дозріє, відпущено мені часу. Лише доти Смерть буде чекати. Знайдіть Ошуканця, життям єдиного сина вас заклинаю!

Доніс вітер до Ошуканця благання сліпої матері.

— Ти мене шукала? — запитав він, і вона, похиливши голову, розповіла йому про свою жахливу угоду зі Смертю. Не втаїла і про напасті, що чигають на того, хто знайде джерело життя, зізналася також, що можна взяти лише один ковток життєдайної води...

— Тобі вирішувати. Тобі одному під силу перехитрити Смерть. Якщо не допоможеш, тоді вже ніхто не зарадить біді! — закінчила мати свою розповідь і міцніше притиснула до грудей малюка, горло якого Смерть уже стиснула своєю крижаною рукою.— Мені нічого тобі дати...

Ошуканець замислився. Хто відважиться на вчинок, за який нічого не отримаєш, а життя можеш позбутися? І все ж... Нікому ще не вдавалося перехитрити Смерть — немає на світі хитрішого за неї! Глибоко замислився Ошуканець.

— Гаразд! — сказав він нарешті.— Отже, ти кажеш, що той єдиний ковток я, знайшовши джерело, не зможу випити?

Тепер настала черга жінці задуматися.

— Не знаю, але я вірю, що ти врятуєш мою дитину! — Мати гірко заплакала й похилила голову.

Ошуканець поклав руку їй на плече.

— Я піду, проте нічого тобі не обіцяю...

Залишилася мати боротися за життя сина, а Ошуканець подався на пошуки джерела життя.

Довгою і небезпечною була дорога Ошуканця. Він збив ноги до крові, поки дійшов до третьої пустелі й побачив орля, що марно силкувалося вибратися з розколинки, хоча при цьому й звуку не подавало. Жінка говорила щось про сизого орла. Це ж було пташеня, з його пораненого плеча цебеніла кров, але воно вперто мовчало. Зглянувся Ошуканець над гордим пташам, витягнув його з розколинки, рукавом від своєї сорочки перев'язав крило й попростував далі, підбадьоруючи себе самого: "Раз живемо! Раз помираємо! Раз випадає у житті позмагатися із самою Смертю!"

Здолав Ошуканець і спрагу, і втому: дійшов-таки до дев'ятої пустелі. В собі він ні на мить не сумнівався, але коли над розжареним піском побачив височенного ясена, на спині його виступив холодний піт. А якщо не зуміє він перехитрити відьом? А якщо орел виклює йому очі? А якщо

не втече він од білої гадюки? Нарешті Ошуканець збагнув, яка страшна небезпека чекає його. Що ж, раз жити — раз і помирати. Адже міг би він уже давно згинути на каторзі, могли б уже й кістки його в пустелі висохнути. Згадав Ошуканець, через що йому вже довелося пройти, й відразу легше в нього стало на душі. Зрештою, можна і в пуховику задихнутися, і від хвороби врізати дуба... Зачаївся Ошуканець за скелею, аби прослідкувати за першими сторожами.

Сонце пражило немилосердно, над піском наче жовте полум'я палахкотіло, а піщинки в розжарені іскринки перетворювалися. Але не зажмурився Ошуканець, не пішов шукати тіні. Що б не сталося, відступати нікуди! Навколо дивовижна тиша: ні шурхоту пташиних крил, ні шуму вітру. Виблискували на сонці золоті листки ясена, сріблясто мінився стовбур, а відьмами й не пахло і дзюрчання джерела не чутно. "Може, Смерть обдурила жінку?" — подумав Ошуканець і зненацька відчув, що сили його тануть, кудись діваються, наче вода в пісок. Почулося брязкотіння, дратівливі голоси. Напружив Ошуканець слух і зрозумів: баби сваряться. Напружив очі й бачить, що неподалік сидять біля казанка відьми, роздмухують вогонь, кричать, очі одна одній готові видряпати.

— Нема його! Навіщо ти його відпустила? — заволала перша.— Що ж мені тепер до кінця світу сторожувати замість нього?..

— Звичайно! А хто ж інший приніс би нам трави? — вигукнула друга. А тоді приклала долоню до вуха й прислухалася.

Ошуканець насторожився, але нічого не почув, тільки побачив, як з другого боку скелі виростає гігантська тінь якогось птаха. Підняв очі в небо й затремтів. Ой леле, ну й притуга: на птахові пір'я зі срібла, кігті й дзьоб залізні. Світ пішов кругами перед Ошуканцем. "Тут тобі, дурню, і кінець настав!" — подумав, але тінь орла промайнула над ним. У кількох кроках од скелі орел каменем упав на пісок і заговорив людським голосом:

— Не бійся, я твій боржник! Орля, якому ти допоміг, мій син, тож проси в мене все, що захочеш!..

Ошуканець від подиву аж рота роззявив. Знесилюючись по горах і пустелях, він усе сушив собі голову, як перехитрити страшного сизого орла, а він йому ще й допомогу пропонує! Помітив Ошуканець, що птах нетерпляче жде його відповіді, та й випалив: ,

— Дай пройти! Дозволь з джерела ковток води взяти!

Здригнувся Ошуканець, як побачив, що величезний орел дряпає кігтями скелю так, що з-під них іскри вилітають, однак повторив своє прохання. Цього разу здригнувся птах.

— Не можу я тебе пропустити! — сказав він.— Мене поставили тут першою сторожею... Але... якщо обіграєш мене в карти — пропущу. Втім, де тобі тягатися зі мною...— витяг орел карти з-під крила, розкидав їх дзьобом по скелі й запропонував:

— Здавай перший! Умову знаєш. Виграєш — пропущу, програєш — проковтну. За сина я тобі вельми вдячний, але все одно проковтну, коли виграю.— Змахнув птах головою, суворо крилами вдарив, а Ошуканець схилився перед ним у доземному поклоні й мовив:

— І за це спасибі. Твоя справа — сторожувати, моя — страшну гру вести...— Всміхнувся Ошуканець сам до себе: карти він знає, як свої п'ять пальців розрізняє, по запаху чує кожну.

— Починай! — роззявив орел свого страшного дзьоба, а Ошуканець сміється.— Не смійся, грай!

І почалася гра! Виграв Ошуканець першу партію. Орел переміг у другій. Потім Ошуканець виграв двічі поспіль, але тут орлу надокучило.

— Давай зіграємо востаннє! — сказав він.— Немає сили терпіти. Надто вже солодко пахне людським м'ясом!

Почали грати. Як тремтіли руки Ошуканця, коли він здавав карти! Як витріщав орел свої зголоднілі очі! Ось уже й сонце сідає. І нараз Ошуканцеві здалося: орел карту пересмикнув. Затим сумнів узяв орла.

— А ти не пересмикуєш? — запитав він.

Ошуканець заперечно похитав головою.

— Не пересмикую і не шахрую! — обурився він, а потрібна карта в нього про всяк випадок була прихована під язиком.

Орел скрикнув, повернувся подивитися, що йому в спину стрельнуло, а Ошуканець виплюнув карту й сплеснув руками:

— Я виграв!

— Бачу! — похнюпився орел.— Чи везіння, чи вміння тебе вирятувало, не знаю. Але вітаю. Мене ще нікому не вдавалося перемогти. Тепер слухай і запам'ятовуй: за сьомою скелею відьомське лігво, а вони ніколи не сплять. Лише на світанку їх ненадовго зморить сон, але й тоді вони одним оком дивляться. Побачать тебе — відразу в камінь перетворять. Поглянь на каміння перед їхнім лігвом. Побачиш на ньому чимало людських очей. Лише їх і залишили людям відьми. Гадаєш, ти один до джерела добиваєшся?

— Нічого я не гадаю! — відрубав Ошуканець.— Кажи коротше. Я знаю, що не на пироги йду. Що робити, коли їх сон зморить?

— Не спіши, відчайдуше! — забив орел крилами так, що каміння полетіло з кручі.— Не кидайся стрімголов назустріч своїй загибелі. Адже відьом мучить безсоння, тому й послали мене по траву на далекий

острів у морі. Тому й казанок приготували. Я їм підмішаю у зілля сон-траву. Ти від неї так заснув би, що більше ніколи й не прокинувся б. А вони заснуть лише на якусь мить. Ти цю мить підстережи, зірви з їхніх голів хустки й тікай. Відберуть — прощайся з життям. Якщо відбіжиш на сто кроків — дадуть тобі за хустки все, що попросиш. У тих хустках їхня сила!

Ой, як не хотілося орлові відпускати гостя! Дуже скучив він за людським м'ясом, а тут такий ласий шматок вислизав від нього.

— Іди швидше! — заволав він.— До твого приходу сон-трава вже в казанку буде.

"А раптом обдурить?" — засумнівався Ошуканець, але робити нічого — попрошкував він, благаючи в душі, щоб не вийшов на небо місяць. Однак місяць за якусь часинку з'явився на західному небосхилі. Пришвидшив Ошуканець крок, щоб дістатися до відьомського лігвища раніше, ніж місяць дійде до зеніту. Підкрався він до сьомої скелі, бачить: відьми варять траву й стиха наспівують:

Варися, травичко, варися,

Вернися, о соне, вернися...

Булькає вода в казанку, а відьми перешіптуються, вовтузяться.

— Щось запахло людською кісткою! — сказала відьма, котра сиділа до Ошуканця спиною, а в того кров захолола в жилах, як побачив він купу каміння з очима, з яких котилися сльози.— Із-за спини дух іде. Поглянь-но!

— Таж не сліпа! —заверещала друга відьма, люто помішуючи вариво.— Не набридай. Сьогодні й так ні на мить не заснути!

"І мені також! — подумав Ошуканець.— Хіба тут до сну?" Довкола плакало каміння, і місяць уже почав заходити. Ноги в Ошуканця затремтіли, проте вороття не було. Відьми відразу б його вчули, бо вітер дув із заходу. "Тільки вперед, а там що буде, те й буде!" — визирнув Ошуканець із-за скелі. Відьми пили своє пійло. "Пора!" — сказав сам до себе Ошуканець, коли побачив, що сон таки здолав відьом. Підскочив Ошуканець до них, позривав з голів хустки й кинувся навтьоки. Відьми тут-таки посхоплювалися — і за ним. Біжить Ошуканець швидше від вітру, а все одно відчуває на потилиці дихання страшних переслідувачок. Зненацька відьми стали мов укопані й заскімлили. Вмовляють, заклинають його повернути хустки, а Ошуканець тільки посміхається: в його руках могутня сила, він-бо пробіг сто кроків!

— Поверни хустку, душе людська! Дам тобі цілий мішок срібла! — просить одна відьма, проте Ошуканець лише хитає головою.

— Віддай хустку, душе людська! Матимеш щирого золота цілий міщок! — вмовляє друга відьма, але Ошуканець і від неї відмахнувся.

"Яке золото! — думає він.— Тут про голову йдеться. Віддаси їм хустку — миттю каменем обернешся!" Стиснув він у руках хустки з усієї сили й нараз збагнув: тепер відьми нічого не зможуть йому зробити. Ті теж зрозуміли: Ошуканець знає їхню таємницю, не встигнеш і оком змигнути, як він їх задушить. Але навіщо Ошуканцеві мертві відьми?

— Що ти хочеш від нас? — запитують вони голосно і жалібно.

— Проведіть мене мимо білої гадюки, я візьму ковток живої води, а потім ідіть, куди хочете! — всміхнувся Ошуканець.

Однак чому відьми мовчать? Хитають головами, кажуть, що не можуть провести його мимо білої гадюки. Це їм не під силу.

— Значить, мені не під силу віддати вам хустки! — розреготався Ошуканець.— Але мені під силу вкинути вас у казан і розвести під ним добряче багаття...

Зрозуміли відьми, що ніяк не відкрутитися їм, і старша прохрипіла:

— Віддай наші хустки і ми відкриємо тобі таємницю.— Відьма стишила голос і щось ледь чутно прошепотіла Ошуканцеві. Навіть вітер, хоч як прислухався, не почув, що вона сказала.

— Гаразд, так і буде! — мовив він.— Тільки хустки я вам поверну тоді, коли прийду назад. Щоб не одурили мене...

Заквапився Ошуканець, не прислуховується до відьминих прокльонів, розуміє, що мусить дістатися джерела раніше, ніж перший промінець сонця впаде на нього. Бо, якщо запізниться, то Золотокоса, яка стоїть на третій сторожі, знову перетвориться в білу гадюку, і тоді... прощавай життя! Проте, якщо він з'явиться там надто рано, то також втрапить на гадюку. Золотокоса має свою подобу тільки тоді, коли сонце з місяцем розминаються. Треба відвести їй очі й поцупити сорочку, ковток води взяти й чимдуж тікати, але перед тим повернути сорочку.

Яка ж тут спритність потрібна! Яка витримка! Цього ніхто не знає, бо від джерела ще ніхто не повертався.

Відчуває Ошуканець, що в нього від страху аж зуби цокотять. Дивиться він, а перед ним уже ясен шелестить золотим листям. "Назад вороття немає! — каже він сам собі, ледь стримуючи тремтіння в колінах.— Згинеш, дурна голово. Сам себе обдуриш!"

Рушив Ошуканець, і в цей час гадюка обернулася золотокосою дівчиною. І такою вродливою, що він і про сорочку забув, а пішов просто до джерела. В останню мить спохопився, взяв сорочку й набрав у рот

добрячий ковток води. Половину під язик сховав, половину за щоку — і чимдуж помчав назад.

Промінь сонця ще не торкнувся води, а Ошуканець уже був далеко від лиха. Який переможний вигук вихопився б з його грудей, якби в роті не було води! З вершини гори він кинув сорочку й помчав далі.

Миттю Золотокоса обернулася білою гадюкою й кинулася за ним. Але диво дивнеє! Що хутчіше неслася гадюка, то більше росла відстань між ними. Мчить Ошуканець, мов на крилах, тільки вітер співає солодку пісню в його вухах. Дістався він до лігва відьом, схопив їх в оберемок, пов'язав одна з одною і рукою показав, аби каміння знову в людей перетворилося. Проте без хусток це було їм не під силу, а повернути їх відьмам Ошуканець не наважувався, бо вони миттю б і його каменем зробили. Підняв він відьом і кинув їх у полум'я разом з їхніми хустками. Запалахкотів вогонь, смердючий дим шугнув у небо, і тієї ж секунди орел опустився перед Ошуканцем.

— Бачу, не з порожніми руками повертаєшся! — мовив він.

Тим часом каміння заворушилося і поперетворювалося в людей. Але орел навіть голови в їхній бік не повернув, а підхопив Ошуканця, посадив на спину й злетів у височінь. Якась мить — і вони вже над хмарами. Як пекло сонце! Як свистів вітер! "Упадеш, кісток не збереш!" — здригнувся Ошуканець, забувши, що в нього в роті цілюща вода. Зненацька орел зробив коло і сів на полонину в горах.

— Далі добувайся сам! — прохрипів орел.— Тут моя сила закінчується!

І він полетів, залишивши на долоні Ошуканця лише пір'їнку. Якби її не було, Ошуканець подумав би, що то все сон. Однак роздумувати було ніколи: час, що його визначила Смерть, закінчувався. Уявив Ошуканець славу, яка на нього чекала, проте тут-таки замість слави перед його

очима постала нещасна мати. Заквапився Ошуканець. В одну мить скотився в долину, побачив бідненьку хатину жінки й закляк на місці, наче закам'янів у місячному сяйві: а раптом Смерть його випередила, раптом узяла гору над матір'ю? А якщо дитина вже померла? Він ледь подужав кілька метрів і відчинив двері.

У хатині нічого не змінилося: мати притискувала сина до грудей, а Смерть переможно шкірилася в закутку.

— Ну що, прийшов? — заговорила Смерть, щойно побачивши Ошуканця на порозі.— Напевне, нічого в тебе не вийшло? — їй хотілося розізлити Ошуканця, аби він спересердя розтулив рот і вилив воду.

Але Ошуканця на полові не зловиш! Здогадався він, що треба робити, підбіг до дитини й випустив краплю води їй на очі — хлопчина розплющив їх; друга крапля потрапила йому на вуста — всміхнувся малюк; третя грудей торкнулася — й хлопчик став дихати глибоко і спокійно.

— Але мати на все життя потворою залишиться! — зловтішно крикнула Смерть, однак Ошуканець і тут не дав себе обдурити.

Життєдайна крапля промила очі молодої матері — й голубим світлом наповнилися чорні очні ямки; друга крапля впала їй на голову — і водоспад золотих кучерів огорнув їх щоки. Воду, яка залишилася під язиком, Ошуканець проковтнув і, озирнувшись на Смерть, вигукнув:

— Чого ж тепер мовчиш, кістлява?

Але там, де стояла Смерть, було порожньо. Вона немов крізь землю провалилася. А Ошуканець? Що сталося з ним? Він і досі ходить по землі. Недаремно ж він цілющу воду проковтнув і Смерть подолав! І досі він живий-живісінький.